

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

І. Козубовська, С. Васьків, І. Іваничко

**ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ**
(методичні рекомендації)

Ужгород - 2024

УДК 371.134 (73)

Рецензенти :

доктор педагогічних наук, професор Товканець О.С.

кандидат педагогічних наук, професор Бартош О.П.

Затверджено на засіданні вченої ради факультету суспільних наук
(протокол №8 від 5.03 2024 р.)

Відповідальна за випуск :

кандидат педагогічних наук, доцент Ваколя З.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОСНОВНА ЧАСТИНА.....	7
ДОДАТОК 1.....	20
ЛІТЕРАТУРА.....	22

ВСТУП

Україна належить до багатонаціональних держав, де поряд з українцями проживають представники багатьох інших національностей, тому з перших днів незалежності країни питанням міжетнічних відносин, міжетнічної толерантності надавалася велика увага, про що переконливо свідчить низка державних документів.

Становлення етнонаціональної політики України бере початок з 90-х років ХХ ст. Саме в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року відзначено принципи побудови держави за моделлю становлення поліетнічної української нації. Декларація проголошувала рівність усіх громадян незалежно від походження, соціального стану, расової та національної належності. Документ містив норму про визнання колективних, групових прав національних меншин та специфічних прав національностей, етнічних груп.

Чинне законодавство України вдосконалюється відповідно до реалій сьогодення під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Нині розроблено низку проектів Законів України, які регулюють сферу міжетнічних взаємин («Про концепцію державної етнонаціональної політики», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини України», «Про зміни до Закону України «Про мови», Закон «Про освіту») та ін..

У Національній доктрині розвитку освіти наголошується на таких пріоритетних завданнях сучасної освіти: збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які живуть в Україні; формування культури міжетнічних і міжособистісних стосунків; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

На жаль, сьогодні в Україні спостерігається загострення міжнаціональних відносин, прояви ворожості до представників окремих етносів, мають місце міжетнічні конфлікти, що пов'язано з певними недоліками соціальної політики держави і значним чином втручанням

Росії у внутрішні справи України, намаганням дестабілізувати ситуацію в країні.

Особливої актуальності проблема міжетнічної толерантності набуває в поліетнічних регіонах, до яких, зокрема, належить Закарпатська область, яка межує з 4 державами (Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща). Тут упродовж багатьох років, разом з українцями мирно проживають росіяни, угорці, словаки, поляки, румуни, вірмени, молдавани, євреї, цигани та інші етноси, проте останнім часом відчувається напруження в міжетнічних відносинах, мають місце спроби окремих радикально налаштованих українських патріотів та агентів Росії роздмухати національну ворожнечу на Закарпатті між українцями та угорцями, безпідставно звинувачуючи Угорщину в зазіханні на землі Закарпаття, порушення територіальної цілісності України. В останні роки в області мали місце терористичні акції щодо угорців, зокрема підпал офісу Товариства уорської культури в Ужгороді. Нещодавно в Ужгороді відбувся марш українських націоналістів, які пройшли з факелами, відповідною націоналістичною символікою вулицями міста і провели мітинг на центральній площі. В цілому в області спостерігаються окремі акти вандалізму, особливо щодо національної символіки. Досить складною є ситуація в Берегівському районі, де тривалий час компактно проживають угорці і надзвичайно актуальним є питання про співвідношення державної (української) мови і угорської, оскільки деякі громадяни взагалі не спілкуються державною мовою. Безперечно, всі громадяни України повинні володіти державною мовою, проте це не може бути підставою для проявів інтолерантності.

Ще більше актуалізувалися питання міжетнічної толерантності після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Сьогодні різні аспекти проблеми міжкультурної взаємодії і формування толерантних відносин, вичаються українськими і зарубіжними вченими (Т.Атрощенко, Дж.Бенкс, М.Галицька, О.Гуренко, В.Євтух, Р.Портер, А.Садохін, Е.Швачко та ін.). Зокрема, досліджуються такі питання, як міжкультурні відносини і міжкультурна комунікація, дискримінація за національними ознаками, міжкультурна компетентність, етнокультурна компетентність, толерантність і міжкультурна толерантність, формування міжкультурної толерантності, соціально-

педагогічна робота з етнічними меншинами, підготовка фахівців до роботи з етнічними меншинами, полікультурна освіта та ін.

Вважаємо, що не достатньо уваги звертається на питання виховання міжкультурної толерантності фахівців, які працюють з різними категоріями населення в полікультурних регіонах (вчителі, психологи, соціальні працівники).

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Слід відзначити, що розгляд феномена толерантності як категорії наукового знання пов'язаний з аналізом релігійних воєн, коли існуючі соціальні відносини вилилися у відкрите протистояння Римської католицької церкви й реформістів у XVI столітті.

Сьогодні «Філософський енциклопедичний словник» дає таке визначення толерантності: «Толерантність – від лат. *tolerantia* (*терпимість*) – термін, яким позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)».

Відзначимо, що толерантність, як педагогічна дефініція, перебуває в центрі уваги українських дослідників М. Бабія, О. Брюховецької, М. Вихристюк, І. Гамрецького, Л. Гончаренко, Л. Гончарук, Л. Жгун, О. Зарівни, В. Логвіненко, Н. Ружицької та ін. З'ясовано, що практичні шляхи формування толерантності вивчали І. Войтенко, Н. Голова, О. Демиденко, Ж. Конотоп, Н. Стасюк та ін.

Т.Атрощенко наводить деякі трактування толерантності, що представлені в напрацюваннях українських науковців за останні роки у хронологічному порядку (таблиця 1).

Таблиця 1

Педагогічні підходи науковців до розуміння наукової дефініції «толерантність»

Автор / рік видання	Сутність та зміст визначення
М. Бабій, (2004 р.)	<i>можливість визнання</i> за людиною, політичними, релігійними, культурними утвореннями, етнічними спільнотами права на власне розуміння істини, на власну правду, життєву позицію, політичні світоглядні цінності й самобутність
В. Зима, (2005 р.)	<i>прояв у житті терпимості</i> до інших думок, вірувань, світоглядних уподобань, а також визнання за людиною права на власну думку, публічне оприлюднення та доведення її правомірності; спокійне виважене ставлення людини до суджень інших людей

О. Зарівна (2008 р.)	<i>категорія світоглядної свідомості</i> й одночасно як головний критерій оцінки культури загальнолюдських відносин, як умова та певною мірою засіб досягнення їх конструктивності
Н. Бирко, (2009 р.)	<i>якість</i> особистості, що передбачає терпиме ставлення до людини, враховуючи її погляди, вірування, расову приналежність, результатом якої є взаємна повага, розуміння, злагода, підтримка
Н. Якса, (2010 р.)	<i>здатність</i> знижувати рівень емоційного реагування на несприятливі фактори міжособистісної взаємодії, поблажливе ставлення до інакомислення
А. Швецова, (2011 р.)	переконання особистості в абсолютному й безумовному праві іншого буття, на існування та повноцінний розвиток, на таку ж самотійність і таку ж повагу, які визначаються щодо буття власного
І. Бех, (2014 р.)	духовно-моральна <i>властивість</i> особистості, яка в своєму поведінковому розгортанні трансформується у вміння глибоко усвідомлювати себе і оточуючих, налагоджувати комунікацію, вільно взаємодіяти, виявляти милосердя та віру в людину
О. Столяренко, (2014 р.)	складна багаторівнева та багатокомпонентна <i>якість</i> , сутність якої полягає в ціннісноусвідомленій психічній інтра- та інтерактивності, що виявляється в рефлексивності студентів, їхній соціальній перцепції, яка можлива лише за умови сформованої здатності до емоційної чуйності, самоконтролю та емоційної стійкості як запоруки продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і виступає невід'ємним атрибутом професійної діяльності й активної життєвої позиції майбутнього фахівця
О. Брюховецька, (2016 р.)	<i>якість</i> , що характеризується ставленням до іншої людини як до рівновартнісної особистості й виявляється в свідомому пригніченні відчуття неприязні, що викликана усім тим, чим відрізняється інший (зовнішність, манери, мовлення, смаки, спосіб життя, переконання)
Л. Жгун (2018 р.)	<i>усвідомлення</i> особистістю цінностей іншого та готовність жити й конструктивно діяти в різноманітному світі

Так, на основі даних, представлених у таблиці, можемо констатувати доволі великий діапазон думок науковців із приводу трактування дефініції «толерантність». Усі ці визначення є досить актуальними, з огляду на ті цілі та завдання, які ставили перед собою науковці. Узагальнення їх наукових доробок дало нам змогу вважати, що толерантність у педагогічному контексті представляє собою *готовність прийняти погляди особи такими, які вони є, і взаємодіяти на засадах взаєморозуміння та згоди*. Наголосимо на тому, що в педагогічній площині ідеї толерантності знаходять утілення в педагогіці співробітництва, педагогічній підтримці, діалогічному спілкуванні, ситуаціях успіху. Толерантність у новому тисячолітті – спосіб виживання людства, умова гармонійних відносин у суспільстві.

Існує типологія толерантності за соціальними сферами її буття:

1) гендерна толерантність — неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) вікова толерантність — неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітня толерантність передбачає позитивне ставлення до людей з різним рівнем освіти, правда, це не стосується тих випадків, де рівень освіти суб'єктів є вирішальним чинником і повинен відповідати вимогам професії;

4) міжнаціональна толерантність — терпиме ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинності»;

5) расова (етнічна) толерантність — відсутність упереджень до представників іншої раси, етносу;

6) релігійна толерантність — терпиме ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесійних груп;

7) географічна толерантність — неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки, або ж до жителів інших країн;

8) міжкласова толерантність — терпиме ставлення до представників різних прошарків населення — багатих до бідних, бідних до багатих;

9) фізична і фізіологічна толерантність — терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми вадами і т.д.;

10) політична толерантність — терпиме ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

11) сексуально орієнтована толерантність — неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальна толерантність (толерантність стосовно маргіналів) — ставлення до бездомних, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених і т.д.

Вчені виокремлюють також види толерантності та інтолерантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толерантність — полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолерантного ставлення з боку суспільства в цілому, або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншин; допомагає людям, які є об'єктами інтолерантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки або сексуальну орієнтацію і т.д.; якщо суб'єктом даного типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю і т.д.; якщо ж суб'єктом протекціоністської толерантності є держава або окремі її інститути, насамперед, ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толерантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толерантність — це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильним дотриманням принципів толерантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолерантність — суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності і небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантних дій, але в силу внутрішніх симпатій і

антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення носять явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність — суб'єкт вважає за можливе, а іноді навіть необхідне публічні висловлення стосовно представників тих або інших соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе які-небудь публічні дії — насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність — суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; нерідко така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку; у тому випадку, коли суб'єктом є інститут, це пов'язано з певною державною політикою тоталітарного суспільства.

В Декларації принципів терпимості ЮНЕСКО, однієї із провідних організацій в області підтримки різних програм і конференцій з протидії проявів інтолерантності, наводиться низка важливих положень:

1. Толерантність означає повагу, прийняття й правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, збагачення й воля думки, совісті й переконань. Толерантність - це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний борг, але й політична й правова потреба. Толерантність - це чеснота, яка уможливорює досягнення миру й сприяє заміні культури війни культурою миру.
2. Толерантність - це не поступливість. Толерантність - це насамперед активне відношення, сформоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Ні за яких умов толерантність не може служити виправданням зазіхання на ці основні цінності, толерантність повинні проявляти окремі люди, групи й держави.
3. Толерантність - це обов'язок сприяти твердженню прав людини, плюралізму, (у тому числі - культурного плюралізму), демократії й

правопорядку. Толерантність - це поняття, що означає відмова від догматизму, від абсолютизації істини й стверджуюче норми, установлені в міжнародних правових актах в області прав людини.

4. Прояв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди по своїй природі відрізняються зовнішнім виглядом, статусом, мовою, поведінкою й цінностями і мають право жити у світі й зберігати свою індивідуальність, це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Що стосується міжетнічної толерантності (часто вживаються також терміни «міжнаціональна», «міжкультурна»), то її слід розуміти комплекс якостей особистості, які дозволяють їй виявляти терпимість, повагу і доброзичливе ставлення до представників інших етнокультурних спільнот і феноменів інших культур. Даний комплекс виражається в розумінні значущості інших, сприйнятті їх як рівноправних суб'єктів взаємодії, у визнанні їх права на несхожість і своєрідність.

У загальному контексті міжетнічна толерантність розглядається як основоположна якість людини, що забезпечує налагодження ефективних стосунків, розуміння, поваги до іншої нації, етносу, культури, конфесії. Так, у преамбулі статуту ООН наголошено, що міжетнічна толерантність означає «проявляти терпимість і жити разом, в мирі один з одним як добрі сусіди».

У Декларації принципів толерантності зазначається, що міжетнічна толерантність передбачає прийняття й правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, коли кожен має право дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Таким чином, міжетнічна толерантність - це акт морального самовизначення етносів, їх ставлення до навколишнього середовища й до своєї етнічної ідентичності.

Тобто, міжетнічна толерантність є цінністю та соціальною нормою громадянського суспільства, що забезпечує право всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності, бути різними та мати повагу

до культурної різноманітності, збереження та розвиток розуміння, співробітництва, власної самобутності та самобутності інших.

Складність дефініції «міжетнічна толерантність» безпосередньо пов'язане з відмінностями в підходах науковців та, головним чином, зумовлена широким спектром різноманітності наукових поглядів. Однак усі науковці погоджуються з такими *постулатами*: по-перше, міжетнічна толерантність повинна бути вироблена в майбутнього фахівця, що працюватиме в освітньому закладі; по-друге, вона передбачає повагу й шанобливе ставлення до представників іншого етносу; по-третє, охоплює позитивну етнічну ідентичність і відсутність негативних етнічних стереотипів; по-четверте, базується на розумінні чи сприйманні етнічних культурних зразків, ідей, думок, традицій, вірувань, звичаїв, норм, зразків поведінки представників іншого етносу.

Аналіз результатів дослідження проблеми міжкультурної взаємодії і формування толерантних відноси українськими і зарубіжними вченими (Дж.Бенкс, М.Беннет, М.Галицька, О.Гуренко, В.Євтух, Р.Портер, Е.Швачко та ін..) свідчить, що функціонування феномена міжкультурної (міжетнічної) толерантності, обумовленого процесами міжгрупової взаємодії і взаємного сприйняття етносів як специфічних стійких соціальних груп, здійснюється на двох рівнях: груповому й індивідуальному. У якості єдиної основи розвитку міжетнічної толерантності на особистісному й груповому рівні виступає терпимість до етнічних відмінностей, що формується в процесі соціалізації й інтеріоризації закріплених у суспільній свідомості норм культурного різноманіття, індивідуальних відмінностей і основних загальнолюдських цінностей. Міжетнічна толерантність заснована на повазі до іншої особистості, її прав, ідей, думок, вірувань, які відрізняються від власних, за умови, що вони не суперечать нормам поведінки даного суспільства. Функціонування міжетнічної толерантності відбувається в рамках біполярної моделі одномірного континууму, полюсами якого є міжетнічна толерантність з одного боку, і міжетнічна інтолерантність – з іншого. Соціально-психологічними умовами формування міжетнічної толерантності й детермінантами міжетнічної толерантності виступають процеси й події як індивідуального, так і групового рівнів, а також норми, цінності, ідеї й зразки поведінки, закріплені в суспільній думці. Сукупність соціально-психологічних умов формування міжетнічної

толерантності складається із трьох основних блоків елементів: індивідуального (засвоєння на індивідуальному рівні норм терпимості до етичних відмінностей), групового (закріплення в суспільній думці норм терпимості до етнічних відмінностей) і загальнонаціонального (підтримка розвитку міжетнічної толерантності на рівні соціально-політичних інститутів).

Важливо підкреслити, що сьогодні всі громадяни України, незалежно від їхньої етнічної належності, повинні оберігати державний суверенітет країни, її територіальну цілісність, поважати мову, культуру, звичаї, релігійну самобутність один одного. Тільки за цієї умови можливе становлення і зміцнення толерантного багатоетнічного українського суспільства.

Особливо важливою є міжетнічна толерантність для представників соціономічних професій, які працюють з людьми (педагог, соціальний працівник, психолог).

З метою виявлення рівня толерантності майбутніх соціально-педагогічних працівників, яких готують в УжНУ, нами була розроблена анкета «Міжетнічні відносини», яка включала 15 запитань (додаток 1).

Інформація, отримана в процесі анкетування, доповнювалася і уточнювалася під час використання інших методів дослідження: проведення індивідуальних і групових бесід зі студентами з метою виявлення їх рівня етнічної толерантності; спостереження (безпосереднє і опосередковане) за поведінкою студентів під час навчання, участі їх в різних позааудиторних заходах, спілкування з представниками різних національностей; тестування (тести: «Чи вмієте ви спілкуватися», «Сумісність характерів», «Емоційні бар'єри у спілкуванні», «Ваш стиль спілкування», «Самооцінка особистості», «Наскільки ви терпимі», «Чи об'єктивні ви при оцінюванні інших», «Визначення рівня самоконтролю особистості», «Чи вмієте ви слухати інших людей», «Чи врівноважена ви людина» та ін.). Також використовувався метод аналізу результатів діяльності студентів (творчі роботи «Моє ставлення до людей інших національностей», «Людина серед людей» та ін.) Такий відомий метод, як створення різних експериментальних ситуацій дав можливість виявити реальне ставлення студентів до інших людей, культурних і духовних цінностей, норм поведінки в суспільстві. Широко використовувався кейс-метод – обговорення конкретних випадків проявів поведінки (приклади з

реального життя, періодики, телебачення). В процесі обговорення студенти висловлювали власне бачення проблеми, пропонували шляхи її вирішення.

Аналіз наукової літератури та результатів діагностики проведеного нами вивчення рівня міжкультурної толерантності студентів – майбутніх педагогів і соціальних працівників дозволяє виявити рівні сформованості толерантності на основі визначених нами критеріїв :

– когнітивний критерій, показниками якого є знання про толерантність, міжкультурну толерантність, її суть, зміст, міжетнічні конфлікти; про якості толерантної особистості; знання світових іноземних мов і мов етнічних меншин даного регіону; соціокультурні знання: про етнічні меншини, які проживають в конкретному регіоні, їх соціальні та культурні особливості, традиції, спосіб життя, релігію, правила етикету; знання основ міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів); спільне та відмінне у рідній культурі та культурі етнічних меншин;

– мотиваційно-емоційний критерій, показниками якого є: етнічна самоідентифікація, ставлення до представників інших національностей, їх менталітету, способу життя, бажання і готовність до міжкультурної взаємодії, прагнення до встановлення міжкультурних контактів, культурного взаємозбагачення;

– поведінковий (діяльнісний), показниками якого є: вміння долати сформовані стереотипи, здійснювати міжкультурну взаємодію на толерантній основі, вміння стримувати себе, уникати конфліктних ситуацій, адаптуватися до певних норм поведінки, вміння виступати в ролі посередника між культурами, проявляти ініціативу у здійсненні міжкультурної взаємодії, міжкультурна комунікативна толерантність;

– особистісний критерій, показниками якого є наявність певних моральних властивостей особистості, необхідних для толерантної взаємодії (емпатія, гуманність, стриманість, доброзичливість, принциповість, скромність, сензитивність, врівноваженість, уважність, відповідальність, терплячість та ін.); осмислення людиною навколишнього світу, усвідомлення себе в цьому світі як носія конкретних культурних традицій, своєї діяльності і того, як її сприймають і оцінюють інші.

Відповідно до зазначених критеріїв і показників було визначено рівні сформованості міжкультурної толерантності у студентів: високий, середній, низький і критично низький.

Високий рівень. Студенти мають глибокі і різносторонні знання про толерантність, міжкультурну толерантність, її сутність, зміст, якості, характерні для толерантної особистості. Вони добре володіють однією (або кількома) поширеними європейськими мовами, однією (або кількома) мовами етнічних меншин конкретного полікультурного регіону, глибокими соціокультурними знаннями: про соціальні та культурні особливості, традиції, менталітет, спосіб життя етнічних меншин регіону; правила етикету рідної країни та країни, представники якої проживають в даному регіоні. Мають ґрунтовні знання з основ міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів, стиль ділової кореспонденції). Вони добре вміють розрізняти подібне та відмінне в рідній культурі та інших культур, мають чітко визначену етнічну ідентифікацію. Студенти проявляють великий інтерес до вивчення соціокультурної інформації; у них наявна потреба у спілкуванні з представниками іншої культури. У таких студентів сформоване стійке ціннісне ставлення до себе як самобутньої, неповторної особистості, інших людей, своєї країни, природи; їм притаманне позитивне емоційне сприйняття інших, їх думок, поглядів, способу життя. Такі студенти впевнені в собі, у них відсутні стереотипи, упередження і т. п., або вони здатні долати їх. Вони вміють слухати інших, здійснювати міжкультурну комунікацію на толерантній основі, застосовувати уміння міжкультурної комунікації, стримувати себе, відстоювати свою позицію, точку зору, не принижуючи інших, уникати та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Студенти з високим рівнем сформованості міжкультурної толерантності здатні легко адаптуватися до певних норм поведінки, виступати в ролі посередника між культурами, вони володіють високим рівнем освіти та культури. У студентів чітко проявляються такі властивості, як емпатія, гуманізм, витримка, терплячість, принциповість, доброзичливість, відповідальність, врівноваженість, сензитивність та ін. у взаємодії з представниками інших культур. Вони добре відчувають приналежність до рідної культури.

Середній рівень. Студенти володіють певними знаннями про толерантність, міжкультурну толерантність, її сутність, зміст, якості,

характерні для толерантної особистості, але ці знання досить поверхневі і фрагментарні. Вони демонструють елементарні знання європейських мов і мов етнічних меншин конкретного полікультурного регіону, часткові знання з основ міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів), але не мають сформованих умінь і навичок практичного міжкультурного спілкування; володіють соціокультурними знаннями про окремі аспекти соціальних та культурних особливостей, традицій, менталітету, способу життя етнічних меншин регіону; знайомі з основними правилами етикету рідної країни та країни, представники якої проживають в даному регіоні. Вміють розрізняти подібне та відмінне в культурі рідної країни та інших культур. Досить адекватно відчують приналежність до рідної культури. Студенти проявляють незначний інтерес до вивчення соціокультурної інформації; у них наявна потреба у ситуативному спілкуванні з представниками іншої культури. У таких студентів сформоване нестійке ціннісне ставлення до себе як самобутньої, неповторної особистості, інших людей, Батьківщини, природи; їм притаманне нейтральне емоційне сприйняття інших, їх думок, поглядів, способу життя. У таких студентів іноді проявляються певні стереотипи, упередження і т. п., але вони здатні долати їх. Вони не завжди готові слухати інших, здійснювати продуктивну міжкультурну комунікацію на толерантній основі, відстоювати свою позицію, точку зору, не принижуючи інших, уникати та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Для студентів з середнім рівнем сформованості міжкультурної толерантності властива недостатня адаптивність до певних норм поведінки, не сформована готовність виступати в ролі посередника між культурами. У студентів ситуативно і вибірково проявляються такі властивості, як емпатія, гуманізм, витримка, терплячість, принциповість, доброзичливість, відповідальність, врівноваженість, сензитивність та ін. у взаємодії з представниками інших культур. Часто мають місце прояви байдужості.

Низький рівень. Студенти мають тільки найбільш загальні елементарні знання про толерантність, міжкультурну толерантність, її сутність, зміст, якості, характерні для толерантної особистості. Вони дуже слабо володіють однією з європейських мов і мов етнічних меншин конкретного полікультурного регіону, не знайомі з основами міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів), не мають

сформованих умінь і навичок практичного міжкультурного спілкування; володіють соціокультурними знаннями про окремі аспекти соціальних та культурних особливостей, традицій, менталітету, способу життя етнічних меншин регіону, але не проявляють належної поваги до них; знайомі з основними правилами етикету рідної країни і частково країни, представники якої проживають в даному регіоні, але не вважають за потрібне неухильно їх дотримувати. Вміють розрізнити подібне та відмінне в культурі рідної країни та інших культур. Відчувають приналежність до конкретної культури. Студенти не проявляють інтерес до вивчення соціокультурної інформації; у них відсутня потреба у спілкуванні з представниками іншої культури. У таких студентів може бути сформоване стійке позитивне ставлення до себе як самотньої, неповторної особистості, своєї Батьківщини, людства, природи і водночас - негативне ставлення до представників інших національностей взагалі або до якоїсь конкретної національності, їх поглядів, традицій, способу життя. У таких студентів чітко проявляються етнічні стереотипи, упередження і т. п., які вони не здатні (або не бажають) подолати. Вони не завжди готові слухати інших, не здатні здійснювати продуктивну міжкультурну комунікацію на толерантній основі, відстоювати свою позицію, точку зору, не принижуючи інших, уникати та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Для студентів з низьким рівнем сформованості міжкультурної толерантності не властива адаптивність до певних норм поведінки, не сформована готовність виступати в ролі посередника між різними культурами і релігіями. У студентів дуже рідко проявляються такі властивості, як емпатія, гуманізм, витримка, терплячість, принциповість, доброзичливість, відповідальність, врівноваженість, сензитивність та ін. у взаємодії з представниками інших культур. Частіше мають місце прояви зневаги, ворожості, агресивності, ненависті, схильності до міжетнічних конфліктів.

Критично низький рівень, який межує з інтолерантністю, фактично, включає елементи інтолерантності майже по всіх критеріях і показниках: незнання особливостей культури і менталітету етнічних меншин, які проживають в країні і конкретному поліетнічному регіоні і відсутність бажання отримати такі знання, негативне (часто неприховане вороже, агресивне) ставлення до представників всіх (або окремих) інших національностей, зневага до їх культури, традицій, способу життя, релігії,

мови, відсутність прагнення до міжкультурної взаємодії, бажання принизити, образити, завдати шкоди представникам інших національностей. Це бажання часто проявляється в конкретних негативних діях. Водночас, слід зауважити, що для частини студентів характерним є володіння однією (іноді кількома європейськими мовами), наявність знань про культуру і менталітет інших національностей, але неадекватне їх сприйняття.

В процесі дослідження було виявлено, що всього 22% студентів демонструють високий рівень міжетнічної толерантності, менше половини студентів (41%) мають середній рівень міжетнічної толерантності, 35% - низький, 2% - критично низький. Особливо низький рівень толерантності майбутніх працівників освітньої галузі і соціальної сфери спостерігається стосовно їх ставлення до роботи з ромським населенням. Зауважимо, що в Закарпатті проживає найбільша кількість ромів України.

Отримані дані підтверджують актуальність формування міжкультурної компетентності і толерантності майбутніх педагогів і соціальних працівників у процесі їх професійної підготовки в закладах вищої освіти.

МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання (Прізвище можна не вказувати):

1. Чи маєте ви достатні знання про традиції, культуру, виховний досвід народів, які проживають в Україні?

Так; Ні.

2. Чи знайомі ви з національним складом вашої області, культурними і релігійними особливостями національних меншин?

Так. Ні. Частково.

4. Чи однаково Ви ставитеся до представників всіх національностей?

Так. Ні.

5. У випадку відповіді «ні» вкажіть, будь ласка, до людей яких національностей ви ставитеся з упередженням?

6. Як ви ставитеся до переселенців з тимчасово окупованих територій?

А) Негативно. Вони самі винні в ситуації.

Б) Їм слід допомагати.

В) Не знаю.

7. Чи відомо вам, які національно-культурні товариства є в області?

Так. Ні. Частково.

8. Чи потрібні в багатонаціональних регіонах окремі школи для етнічних меншин?

Так. Ні. Не знаю.

9. Чи були Ви свідками конфліктів на національному ґрунті?

Так. Ні.

10. Як Ви розумієте міжетнічну толерантність?.....

11. Чи знаєте ви мови національних меншин, які проживають у вашому регіоні? Які?

А) російську;

Б) угорську;

В) словацьку;

Г) румунську;

Д) інші.....

12. Чи вважаєте доцільним вивчення мов національних меншин Закарпаття?

Так. Ні.

13. Чи є серед ваших друзів представники іншої, ніж ви, національності?

Так. Ні.

14. Коли ви вперше отримали елементарні знання про міжетнічні відносини?

А) в дитинстві;

Б) в молодшому шкільному віці;

В) в юнацькому віці.

15. Хто надав вам інформацію про особливості міжетнічних відносин?

А) батьки і рідні;

Б) вчителі;

В) друзі;

Г) ЗМІ

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи: теорія і методика: [монографія] за ред. І.В.Козубовської. Мукачево: МДУ, 2019. 552 с.
2. Атрощенко Т. О. Формування міжетнічної толерантності молодших школярів в теорії і практиці освіти. *Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя*. Сер. : Психолого-педагогічні науки / за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2016. № 1. С. 96–101.
3. Агарков О.А. Організація соціальної роботи з національними меншинами: регіональний аспект. *Грані. Соціологія*. №4 (108). 2014. С. 81 – 85.
4. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності* : Громадський психолого-педагогічний журнал для освітян, батьків та юнацтва. 2003. № 3. С. 4–11.
5. Безпальча Р. Толерантність у сучасній українській школі. *Педагогіка толерантності*. 2002. № 4. С. 11–18.
6. Береговий Я. А. Педагогіка толерантності. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 1 (23). С. 4–8.
7. Галицька М.М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. №2(6). С. 23 – 32.
8. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища: Автореф. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Харків, 2005. 20 с.
9. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 206 с.
10. Декларація принципів толерантності. Утверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. Електронний ресурс. Режим доступу. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
11. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства. К. : Фенікс, 2001. С. 4–13.

12. Козубовська, О. Байбакова, С. Шпеник. Підготовка соціальних працівників США до міжкультурної взаємодії у професійній діяльності: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2016. 200 с.
13. Левицький В. В. Етимологічний словник германських мов. Т. 3. Чернівці : Рута, 2000. 467 с.
14. Левченко О. Ранкові зустрічі. Розвиток взаємоповаги та толерантності 2-3 клас. *Початкова освіта*. 2006. Вересень (№ 34). С. 15–21.
15. Освіта України. Нормативно-правові документи. К. : Міленіум, 2001. 472 с.
16. Павлик А., Щербина Л. Толерантність і міжетнічні відносини: за і проти : година спілкування до Міжнародного дня толерантності : 7–9 кл. *Шкільний світ*. 2016. № 19. С. 16–21.
17. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / Упорядники: Заєць С., Мартиновський Р. Рада Європи, 2015. 72 с.
18. Пономарьов С.Ю., Федорович І.Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.
19. Філософський енциклопедичний словник /В.І. Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 742 с..
20. Швачко Е.В. Толерантність як психо-соціальний феномен. *Соціологія: теорія і методи, маркетинг*. 2001. № 2. К.: Інститут соціології АПН України. С. 154-170.
21. Appleby G., Colon E., Hamilton J.. Diversity, Oppression and Social Functioning: Person-in-Environment Assessment and Intervention. Boston: Pearson, 2007. 167 p.
22. Banks J. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching. New Jersey: Pearson, 2005. 384 с.
23. Bennett M. J. Measuring Intercultural Sensitivity: The Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations*. 2003. № 27. Pp. 421 – 443.
24. Everett M. Rogers, Thomas M. Steinfatt. Intercultural Communication . Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois, 1999. 292 p.
25. Gollnick D. M., Chinn P. C. Multicultural Education in a Pluralistic Society. 8-th ed. New Jersey: Pearson, 2008. 464 с.

26. Knapp K., Knapp-Potthoff A. Interkulturelle Kommunikation. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*. 1990. №1. S. 83-87.
27. Lum D. Social Work Practice and People of Color: A Process-Stage Approach (4th ed.). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning. 2000. – 172p.
28. Nieto S. Affirming Diversity. The Sociopolitical Context of Multicultural Education. Pearson Education, 2004. 464 p.
29. Samovar L., Porter R. Intercultural Communication: A Reader. Belmont. CA, 1994. 132 p.
30. Teaching tolerance. Responding to hate at school: A guide for teachers, counselors and administrators. Montgomery, AL: Southern Poverty Law Center, 2006. 115 p.